

DOI 10.58423/2786-6742/2025-8-221-239  
УДК 338.433:339.1

### Оксана НІКІШИНА

доктор економічних наук, с.н.с.,  
головний науковий співробітник відділу ринкових механізмів та структур  
ДУ «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України,  
м. Одеса, Україна

ORCID ID: [0000-0002-7172-3551](https://orcid.org/0000-0002-7172-3551)

Scopus Author ID: [57219091897](https://scopus.org/authorid/57219091897)

e-mail: [ksenkych@gmail.com](mailto:ksenkych@gmail.com)

## МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ СИСТЕМ АГРОПРОМИСЛОВИХ РИНКІВ

**Анотація.** Товарні ринки та їх системи відіграють провідну роль у продукуванні національної доданої вартості, як головного ресурсу економічного відродження держави. Пріоритетне завдання реалізації внутрішнього й зовнішнього потенціалу стратегічних ринків для забезпечення їх національної укоріненості обумовлює необхідність розробки нової методології дослідження систем агропромислових ринків. У роботі проаналізовано сучасні методологічні підходи до визначення сутності продовольчих і ринкових систем, зокрема, ланцюговий підхід ФАО, інклюзивний підхід розвитку систем ринків (MSD), що дозволило встановити їх змістовні ознаки, переваги й недоліки застосування в наукових розробках. Обґрунтовано сутнісний зв'язок теорії вертикально суміжних ринків з головними підходами до визначення систем. На основі синтезу теорії суміжних ринків та деяких елементів системного підходу ФАО й інклюзивного підходу MSD запропоновано авторське визначення категорії «системи агропромислових ринків», що базується на врахуванні внутрішніх і зовнішніх взаємовпливів різних ринків у єдиній системі. Наголошено, що базовий принцип відновлення України «Build back better» доцільно покласти в основу розбудови систем ринків, яка передбачає не просто довоєнне відновлення, а реконструкцію та появу нових структурних складових і зв'язків між ними. Запропоновано типологію систем вертикально суміжних агропромислових ринків за низкою ознак, зокрема, товарними межами, доступністю для малих виробників і домогосподарств, домінуючим напрямом руху товарно-фінансових потоків, реакцією на виклики й загрози. Визначено структуру системи вертикально суміжних ринків (на прикладі ринку зерна й продуктів його переробки) та перспективні напрями її розбудови. Обґрунтовано іманентні характеристики систем агропромислових ринків, які доцільно враховувати в ході розроблення й впровадження комплексних механізмів їх розбудови в умовах безпекових загроз. Наукова новизна дослідження полягає у вдосконаленні методології розбудови систем агропромислових ринків на основі відтворювального та резильєнтного підходів шляхом визначення сутності, взаємодій і взаємовпливів суміжних і пов'язаних ринків у системах. Отримані результати дослідження формують наукове підґрунтя для модернізації державної агропромислової політики на засадах національно укоріненого розвитку у воєнно-повоєнний період.

**Ключові слова:** системи агропромислових ринків, продовольчі системи, вертикально суміжні ринки, структурні складові, розбудова, інклюзивні ринки.

**JEL Classification:** L10, L22, L60



This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)



**Absztrakt.** Az áru piacok és rendszereik vezető szerepet töltenek be a nemzeti hozzáadott érték előállításában, mint az állam gazdasági fellendülésének fő erőforrásaként. A stratégiai piacok belső és külső potenciáljának kiaknázása és nemzeti gyökereik biztosítása kiemelt feladat az agráripari piacrendszerek kutatásához és új módszertan kidolgozását teszi szükségessé. A cikk elemzi az élelmiszer- és piaci rendszerek lényegének meghatározásait modern módszertani megközelítés által, különös tekintettel a FAO láncszemléletre, a piaci rendszerek fejlesztésének inkluzív megközelítésére (MSD), amely lehetővé tette azok érdemi jellemzőinek, előnyeinek és hátrányainak megállapítását a tudományos kutatásokban. A vertikálisan szomszédos piacok elmélete lényegi kapcsolata a rendszer meghatározás főbb megközelítéseivel van összhangban. A szomszédos piacok elméletének szintézise, valamint a FAO rendszerszemlélet és az MSD inkluzív megközelítés egyes elemei alapján a szerző javaslatot tesz az „agrár-ipari piaci rendszerek” kategória meghatározására, amely a különböző piacok belső és külső kölcsönhatásainak egy rendszerben történő figyelembevételén alapul. Hangsúlyozzuk, hogy a piaci rendszerek fejlesztésének középpontjába Ukrajna fellendülésének alapelvét, a "Build back better" elvét kell helyezni, ami nemcsak a háború előtti fellendülést foglalja magában, hanem az újjáépítést és az új szerkezeti elemek és ezek közötti kapcsolatok megjelenését is. A vertikálisan szomszédos agrár-ipari piaci rendszerek tipológiáját javasoljuk számos jellemző alapján, különösen az áruk határain, a kistermelők és a háztartások számára való hozzáférhetőségen, az áruk és a pénzügyi áramlások domináns iránya, valamint a kihívásokra és veszélyekre adott válaszok alapján. Meghatározásra kerül a vertikálisan szomszédos piacok rendszerének felépítése (a gabona és feldolgozott termékei piacán példáján) és fejlesztésének ígéretes irányai. Az agráripari piaci rendszerek rejlő jellemzői megalapozottak, amelyeket figyelembe kell venni a biztonsági fenyegetések körülményei között a fejlesztésükre vonatkozó átfogó mechanizmusok kidolgozásakor és végrehajtásakor. A tanulmány tudományos újdonsága abban rejlik, hogy az agráripari piaci rendszerek reprodukálható és rugalmas megközelítéseken alapuló felépítésének módszertanát javítja a szomszédos és kapcsolódó piacok rendszerekben való lényegének, kölcsönhatásainak és kölcsönös hatásainak meghatározásával. A kapott kutatási eredmények tudományos alapját képezik az állami agrár-ipari politika korszerűsítésének a háborús és a háború utáni időszak nemzeti gyökerű fejlődése alapján.

**Kulcsszavak:** agrár-ipari piaci rendszerek, élelmiszer-rendszerek, vertikálisan szomszédos piacok, szerkezeti elemek, fejlesztés, befogadó piacok.

**Abstract.** Commodity markets and their systems play a leading role in producing national added value as the main resource for the economic revival of the state. The priority task of realizing the internal and external potential of strategic markets to ensure their national roots necessitates the development of a new methodology for studying agro-industrial market systems. The paper analyzes modern methodological approaches to defining the essence of food and market systems, in particular, the FAO chain approach, the inclusive approach to market systems development (MSD), which allowed us to establish their substantive features, advantages and disadvantages of application in scientific developments. The essential connection of the theory of vertically adjacent markets with the main approaches to defining systems is substantiated. Based on the synthesis of the theory of adjacent markets and some elements of the FAO system approach and the MSD inclusive approach, the author's definition of the category of "agro-industrial market systems" is proposed, which is based on taking into account the internal and external mutual influences of different markets in a single system. It is emphasized that the basic principle of the restoration of Ukraine "Build back better" should be put as the basis for the development of market systems, which involves not just pre-war restoration, but reconstruction and the emergence of new structural components and connections between them. A typology of vertically adjacent agro-industrial market systems is proposed based on a number of characteristics, in particular, commodity boundaries, accessibility for small producers and households, the dominant direction of commodity and financial flows, and response to challenges and threats. The structure of the system of vertically adjacent markets (using the example of the grain and processed products market) and promising directions for its development are determined. The inherent characteristics of agro-industrial market systems are substantiated, which should be taken into account during the development and implementation of complex mechanisms for their reconstruction in conditions of security threats. The



*scientific novelty of the study lies in improving the methodology for the reconstruction of agro-industrial market systems based on reproducible and resilient approaches by determining the essence, interactions and mutual influences of adjacent and related markets in the systems. The obtained research results form a scientific basis for the modernization of state agro-industrial policy on the basis of nationally rooted development in the war and post-war period.*

**Keywords:** *systems of agro-industrial markets, food systems, vertically adjacent markets, structural components, reconstruction, inclusive markets.*

**Постановка проблеми.** В умовах війни та безпекових загроз відбувається зміна завдань і пріоритетів державної політики в напрямі мобілізації та ефективного використання національних ресурсів і потенціалу вітчизняних ринків, максимізації внутрішньої доданої вартості, як головного ресурсу економічного відродження. У нових умовах постає необхідність у впровадженні *стратегії національно укоріненого розвитку*, що базується на високому рівні використання національних ресурсів і розбудові українських виробництв для забезпечення якості життя населення і відновлення держави. Головним індикатором національної укоріненості є частка внутрішньої доданої вартості, створеної на основі використання вітчизняних ресурсів, у загальній вартості споживання кінцевих товарів [1].

Товарні ринки та їх системи відіграють провідну роль у продукуванні національної доданої вартості за умови цілеспрямованого управління ринковими процесами відтворення. Розбудова систем агропромислових ринків (*далі – АПР*) на засадах національно укоріненого розвитку передбачає появу нових суміжних ринків глибокої переробки сировини, модернізацію існуючих ринків переробних товарів на інноваційній основі та їх поетапну інтеграцію до міжнародних ланцюгів вартості з урахуванням національних інтересів. Пріоритетне завдання реалізації внутрішнього й зовнішнього потенціалу стратегічних ринків для забезпечення їх національної укоріненості обумовлює необхідність розробки нової методології дослідження систем АПР.

Слід зазначити, що необхідність реалізації потенціалу синергетичної взаємодії суміжних секторів економіки передбачено в Плані відновлення України за напрямом «Нова аграрна політика». Зокрема, до ключових можливостей віднесено відновлення агропродовольчого сектору, яке надасть поштовх до розвитку суміжних галузей економіки: машинобудування, сфери послуг, торгівлі, транспорту, хімічної промисловості тощо [2]. Відтак, необхідність впровадження підходу розвитку ринкових систем в агропромисловій сфері підтверджена програмними документами повоєнного відродження держави. У зв'язку з цим питання методологічних досліджень сутності, структури й типології систем АПР у контексті впровадження їх потенціалу набуває особливої актуальності й прикладної значимості в сучасних умовах економічних і управлінських трансформацій на фоні невизначеності й безпекових загроз.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Теоретико-методологічні засади функціонування й розвитку товарних ринків, у т.ч. агропромислових, висвітлені в

працях В. Гейця, А. Гриценка [1], О. Бородіної [3], Б. Буркинського [4], О. Варченко [5], О. Лебеденко [6], Т. Осташко, Н. Панасенко [7], Б. Пасхавера, П. Саблука, В. Точиліна та ін. науковців. Зокрема, О. Лебеденко дослідив економічний та інституційний підходи до інтерпретації категорії «аграрний ринок», співвідношення між поняттями «агропромисловий ринок» і «продовольчий ринок», довівши, що основою для їх розмежування є специфіка товару кожного ринку [6]. Зміст категорій агропродовольча сфера та сектор, відмінності між ними визначено в праці Н. Панасенко [7]. Характеристики основних видів агропродовольчих систем на засадах сталого розвитку в розрізі традиційних, змішаних та сучасних параметрів обґрунтовано в роботі О. Варченко [5]. В умовах війни загострення проблеми економічної доступності продовольства обумовило появу нових методологічних досліджень сталих агропродовольчих систем у контексті забезпечення базового права людини на продукти харчування, зокрема, праці О. Бородіної [3].

На відміну від сталих продовольчих систем, дослідження систем суміжних ринків є досить малочисельними і беруть свої витoki в працях іноземних учених Р. Баак, Ю. Камеке, Г. Нормана [8], Д. Шепінгтона [9], Г. Брунекріфта [10]. Із вітчизняних учених питання категоріального аналізу та типології суміжних ринків ґрунтовно досліджувала Ю. Боровик [11]. В сучасних умовах глобальної нестабільності з'явилися прикладні дослідження міжнародних інституцій в площині резильєнтного розвитку систем ринків. Серед них можна виділити роботу колективу учених на чолі з Ж. Даунінг, присвячену теорії та практиці ринкових систем [12].

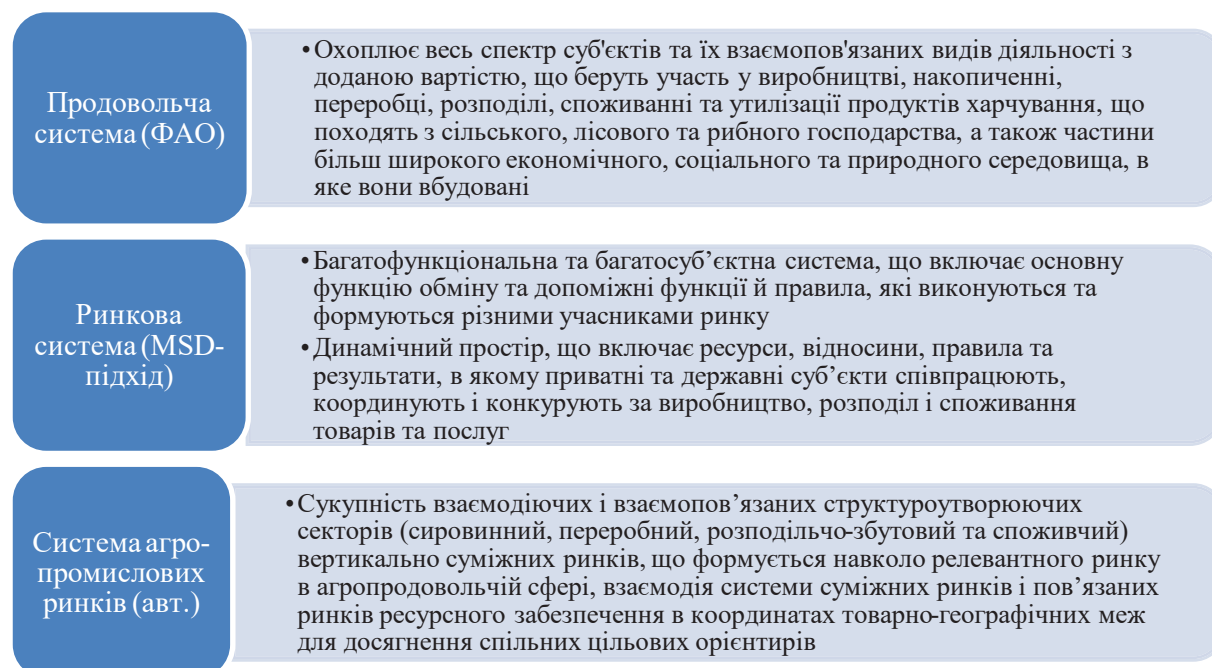
**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.** Дослідження аграрних або продовольчих ринків без їх взаємодій із суміжними та пов'язаними ринками ресурсного забезпечення не дозволяє визначити глибинні причинно-наслідкові зв'язки між розвитком релевантного й суміжними ринками, їх взаємовплив, подолати організаційну відокремленість та міжсекторні диспропорції, реалізувати потенціал стійкого розвитку в умовах невизначеності. Відтак, постає необхідність у дослідженні систем ринків, яке базується на інтегрованому підході.

**Формулювання цілей статті (постановка завдання).** Метою дослідження є визначення сутності та компонентів систем агропромислових ринків на основі синтезу різних наукових підходів, авторська інтерпретація категорій у контексті базового принципу відродження України «Build back better», обґрунтування типології, структури та іманентних характеристик систем АПР, як наукового підґрунтя для модернізації державної політики на засадах національно укоріненого розвитку у воєнно-повоєнний період. Інформаційним базисом дослідження є офіційні дані міжнародних інституцій, аналітичних видань, науково-прикладних публікацій. У статті використано такі методи дослідження: узагальнення, системний аналіз, індукція, дедукція, синтез, групування, абстрактно-логічний.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** За змістовним наповненням категорія «система агропромислових ринків» певним чином корелює та є

дотичною до таких термінів, як «продовольча» або «агропродовольча система». На підставі дослідження головних визначень цієї категорії (рис. 1) можна виділити два підходи до аналізу її сутності: ланцюговий і загальний. *Ланцюговий підхід* визначає сутність продовольчої системи крізь призму ланцюгів постачання або доданої вартості, розширює коло стейкхолдерів процесу створення вартості від виробників до споживачів, держави та працівників. Недоліком цього підходу є його концентрація, як правило, на одному товарі, що не дозволяє враховувати взаємозалежності між різними ланцюгами доданої вартості.

Відтак, постає необхідність у застосуванні більш широкого *загального підходу* до взаємодії всіх ланцюгів вартості на рівні продовольчої системи. Такий підхід використовує ФАО для визначення сутності та елементів продовольчої системи: вона охоплює весь спектр суб'єктів та їх взаємопов'язаних видів діяльності з доданою вартістю, що беруть участь у виробництві, накопиченні, переробці, розподілі, споживанні та утилізації продуктів харчування, що походять з сільського, лісового та рибного господарства, а також частини більш широкого економічного, соціального та природного середовища, в яке вони вбудовані [13, 14].



**Рис. 1. Категорійна сукупність змісту понять продовольча і ринкова система\***

\*Сформовано автором на основі [11, 12, 13, 14].

Особливістю наукового підходу ФАО є розгляд продовольчої системи в її цілісності, врахування всіх елементів, їх взаємозв'язків та пов'язаних з ними ефектів. Вона складається з певних підсистем (зокрема, сільське господарство, управління відходами, постачання ресурсів) і взаємодіє з іншими секторами (енергетичним, охорони здоров'я та ін.), що дозволяє комплексно дослідити



причинно-наслідкові зв'язки між структурними змінами різних підсистем та підвищити ефективність управлінських рішень [13].

В умовах глобальної нестабільності набув поширення *підхід ринкових систем*, що визнає ринки складними адаптивними системами для вирішення обмежень ринкових зв'язків, які можуть впливати на декілька ланцюгів вартості. Такий підхід використовується у прикладних дослідженнях міжнародних інституцій, зокрема, Агенції міжнародного розвитку США (USAID), за напрямом сталого й інклюзивного розвитку. Розвиток ринкових систем (MSD – Market System Development) – це загальний підхід, який застосовується до різних секторів (управління, інфраструктура, навколишнє середовище та ін.) та ринків праці. Він також відомий як «Змусити ринок працювати для бідних» і містить комплекс принципів та інноваційних практик для аналізу ринкових систем і втручання в їх розвиток, які забезпечують соціальні зміни на користь бідних [15].

Учені зазначають, що структурно ринкові системи є частиною складних взаємопов'язаних та ієрархічних систем. Зокрема, ланцюги вартості суміжних товарів (наприклад, зерна, комбікормів і продуктів тваринництва), з одного боку, пов'язані між собою, з іншого, додатково взаємопов'язані з іншими системами, включаючи більш широкі економічні, політичні та соціально-культурні системи. Формується ієрархічна структура систем, в яких домогосподарства пов'язані з ланцюгами вартості і водночас входять до складу громад, етнічних груп тощо [12].

Виокремлення господарств населення в якості окремих підсистем підкреслює інклюзивність та цільові орієнтири MSD – покращений доступ дрібних фермерів до аграрних ринків. Швейцарське агентство розвитку та співробітництва (SDC) фінансує MSD-проекти в сільському господарстві більше 40 країн, досліджуючи, як ринки працюють для бідних через розвиток ринкових систем. За період 2013-2019 рр. профінансовано 275 MSD-проектів у сільському господарстві за 3 головними напрямками: (1) розвиток ланцюга створення вартості (81,4 %); (2) сільськогосподарські послуги та ринки (15,6 %); (3) торгова політика та ринкова система (3 %). Перспективним напрямом визначено посилення зв'язку MSD-проектів із Цілями сталого розвитку [16].

Проведений аналіз основних визначень продовольчих і ринкових систем, які використовують в практичній діяльності міжнародні інституції, зокрема, ФАО і USAID (див. рис. 1), свідчить про поступовий перехід від ланцюгового до загального (системного) підходу та його подальшого масштабування за рахунок включення соціальних, екологічних, економічних, політичних, культурних систем або їх частин. Відбувається еволюція категорій, перехід від секторальних до міжсекторальних підходів та їх подальшого розширення в залежності від цільових орієнтирів досліджень міжнародних інституцій і різних стейкхолдерів (рис. 2).

Незважаючи на безумовні переваги загального (системного) підходу перед ланцюговим, слід зазначити, що масштабування систем, як продовольчих, так і ринкових, поступово «стирає» товарні межі ринків, не дозволяючи встановити специфіку ринкових процесів відтворення, їх вплив на релевантну систему та розрахувати базові індикатори функціонування ринку, пов'язані з виробництвом

і споживанням певного товару або товарної групи. З іншого боку, ланцюг вартості певного товару є базовим елементом продовольчих і ринкових систем (див. рис. 2). Напрямок досліджень розвитку ланцюгів вартості в сільському господарстві є головним в MSD-проектах (понад 80 % [16]), що свідчить про його значимість для вивчення й реалізації потенціалу ринкових систем різних країн.

За своїм змістом, підсистеми в продовольчих системах ФАО та ланцюги вартості в ринкових системах (MSD) – це *вертикально суміжні ринки*. Відтак, маємо сутнісний зв'язок теорії суміжних ринків з головними підходами до визначення систем (див. рис. 2). Акцентуючи фокус уваги на формуванні сталих продовольчих систем, ФАО також визнає роль ринків і торгівлі, як основи процесу розвитку. Ринки забезпечують, зокрема, оптимальний розподіл ресурсів і зв'язок сільського господарства з іншими секторами економіки. Відтак, для структурних перетворень економіки ринки є надзвичайно важливими [17].



**Рис. 2. Змістовні ознаки різних методологічних підходів до визначення сутності продовольчих і ринкових систем\***

\*Сформовано автором на основі проведеного аналізу.

Авторський підхід до інтерпретації категорії «ринкові системи» полягає в використанні переваг підходів ФАО й MSD за одночасного збереження параметрів релевантного ринку, передусім, товарних меж. Відтак, маємо синтез теорії суміжних ринків, що дозволяє визначати особливості процесів відтворення релевантного ринку, та деяких елементів системного підходу ФАО в аспекті взаємодії підсистем й інклюзивного підходу MSD в аспекті взаємо-пов'язаності різних систем (рис. 3). Авторське визначення категорії «системи АПР» є таким: сукупність взаємодіючих і взаємопов'язаних структуроутворюючих секторів (сировинний, переробний, розподільчо-збутовий та споживчий) вертикально суміжних ринків, що формується навколо релевантного ринку в агропродовольчій сфері, взаємодія системи суміжних ринків і пов'язаних ринків ресурсного

забезпечення в координатах товарно-географічних меж для досягнення спільних цільових орієнтирів (див. рис. 1).

Відмінною рисою авторського визначення є взаємодія і взаємовплив як внутрішніх підсистем (секторів), виділених за етапами процесу відтворення в межах певної системи суміжних ринків, так і різних за товарними межами зовнішніх систем, зокрема, агропродовольчих ринків із пов'язаними ринками ресурсного забезпечення (добрив, засобів захисту рослин, сільськогосподарського машинобудування тощо). Врахування й оцінювання внутрішньо- і зовнішньоринкових взаємодій в єдиній системі АПР дозволить обґрунтувати адаптивні механізми її конвергентного розвитку. В цілому підхід суміжних ринків ширший за ланцюговий, оскільки досліджує декілька ланцюгів вартості суміжних і пов'язаних ринків та динамічні зв'язки між ними, однак вужчий MSD-підходу з його соціально-культурними й політичними підсистемами (див. рис. 3).



**Рис. 3. Інтеграція компонентів різних методологічних підходів в авторському визначенні системи агропромислових ринків\***

*\*Сформовано автором.*

Слід зазначити, що вітчизняні наукові розробки висвітлюють, в основному, питання розвитку ринків сільськогосподарської і агропродовольчої продукції, залишаючи поза увагою пов'язані ринки ресурсного забезпечення, які впливають на собівартість кінцевої продукції, економічну доступність продовольства, продовольчу безпеку держави. За статистичними даними, в структурі виробничої собівартості аграрної продукції підприємств частка мінеральних добрив склала в 2020 р. 13,7 % (збільшившись на 5,1 % порівняно з 2006 р.), кормів – 12,4 %,





насіння й посадкового матеріалу – 8,1 %, пального й мастильних матеріалів – 7 % [18]. Незважаючи на 4 %-ве скорочення, питома вага прямих матеріальних витрат у структурі собівартості агросировини складає близько 56 %, впливаючи як на її вартість, так і ціну продуктів переробки. Тому важливим є дослідження взаємодій і взаємовпливу агропродовольчих і пов'язаних ринків ресурсного забезпечення крізь призму теорії суміжних ринків.

В теорії вертикально суміжним є ринок, який у технологічному ланцюзі межує з релевантним ринком (для якого визначені товарні, географічні та часові межі) Щодо релевантного, вертикально суміжний ринок може знаходитись на різних етапах технологічного ланцюга, тому розрізняють верхньо- і нижньосуміжні ринки [11]. Різностямованість та практичне застосування міжнародними інституціями теорії суміжних ринків в умовах невизначеності, а також ринково-системного підходу в різних секторах доводить можливість їх використання в сучасних дослідженнях агропромислової сфери України.

Діагностика структурних і організаційних характеристик ринкових систем на макрорівні дозволить обґрунтувати механізми їх конвергентного розвитку. Конвергенція визначає процес зближення й взаємопроникнення елементів на фоні їх неоднорідності. Ці механізми цілеспрямовано формують такі зв'язки і взаємодії між аграрним, продовольчим та промисловими ринками в єдиній системі, за яких на основі зближення і активізації міжринкових товарно-фінансових потоків зростає ефективність суміжних і пов'язаних ринків, а також їх стійкість до загроз мінливого середовища.

Головними цілями Плану відновлення України є забезпечення стійкості, відновлення та модернізації держави для досягнення стійкого економічного зростання й добробуту населення. Одним із базових принципів відновлення є «відбудова кращого, ніж було» (Build back better), що фокусує увагу на необхідності будівництва нових об'єктів кращої якості з використанням більш передових та екологічних технологій, ніж зруйновані [19]. На наш погляд, принцип Build back better доцільно покласти в основу розбудови систем АПР, яка передбачає не просто довоєнне відновлення, а реконструкцію й трансформацію ринкових систем.

Термін «реконструкція» означає перебудову чого-небудь з метою удосконалення або докорінне переобладнання за новими принципами. Під *розбудовою* систем суміжних і пов'язаних агропромислових ринків ми розуміємо розширення їх складу та зміну структури шляхом появи нових або реконструкції існуючих суміжних ринків і зв'язків між ними, в результаті яких виникає новий якісний стан ринкової системи та підвищується її стійкість до зовнішніх впливів і безпекових загроз. Ядром авторського визначення розбудови є якісна зміна ринкових систем за рахунок удосконалення функціонування існуючих елементів та появи нових ринків і зв'язків між ними, що дозволить підвищити загрозостійкість систем АПР.

Система АПР включає множину нижньо- і верхньосуміжних ринків, які безпосередньо межують із релевантним ринком внаслідок приналежності їх товарів до єдиного технологічного ланцюга. В економіці функціонують різні типи



ринкових систем, що відрізняються товарними, структурними, організаційними характеристиками, взаємодіють як між собою, так і з пов'язаними ринками ресурсного забезпечення. Аналіз та врахування характеристик ринкових систем різних типів у механізмах їх розбудови дозволяє підвищити ефективність державного управління, реалізувати потенціал загрозостійкості вертикально суміжних ринків, що, в свою чергу, надасть поштовх для розвитку пов'язаних ринків ресурсного забезпечення та згенерує синергійний ефект у системі.

Авторську типологію систем агропромислових ринків наведено на рис. 4. Перша ознака відображає, передусім, товарні межі ринкової системи та особливості процесів відтворення, що відбуваються в її просторово-часових межах. Система суміжних ринків формується навколо релевантного ринку; як правило, ним є базовий сировинний ринок. Агропромислова сфера поєднує виробництва продовольчих і непродовольчих товарів на основі переробки сировини сільського господарства. Враховуючи товарні характеристики ринків, можна виділити 6 систем суміжних ринків переробки продукції рослинництва та 3 системи суміжних ринків переробки продукції тваринництва (див. табл. 2). Водночас кожна з наведених ринкових систем має свою особливу структуру, яка може змінюватися в залежності від того, який ринок є релевантним у дослідженні.

В умовах сучасних викликів змінюється методологія та завдання ідентифікації релевантного ринку. Так, у листопаді 2022 р. Європейська комісія оприлюднила проєкт Повідомлення про визначення ринку, в якому акцентувала увагу на вирішення методологічних і процедурних проблем ідентифікації меж ринків у контексті цифровізації, інновацій та глобалізації. Цей документ визнає багатогранну роль та цільовий характер визначення ринку. Повідомлення стосується більш широкого використання ідентифікації релевантного ринку як аналітичного інструменту для оцінювання конкуренції [20].

І хоча документ безпосередньо не пов'язує визначення ринку з його поведінковими характеристиками, він є важливим в площині визнання багатфункціональної природи ринку і можливості впровадження цього аналітичного інструменту для оцінювання не тільки процесів концентрації, а й інших, зокрема, процесів відтворення, сталого, інноваційного розвитку тощо. В Україні процедура ідентифікації релевантного ринку регламентована Методикою визначення моно-польного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку № 49-р від 5.03.2022 [21].



**Рис. 4. Типологія систем вертикально суміжних агропромислових ринків \***  
\*Сформовано автором на основі джерел [4, 11, 12].

Приклад системи вертикально суміжних ринків наведено на рис. 5. Її структура відображає головні напрями зернового споживання в Україні: продовольче, фуражне, промислове.

Базова система суміжних до зернового ринків включає один нижньосуміжний ринок (насіння) і 3 верхньосуміжних (продуктів зернопереробки).

Перспективним напрямом розбудови цієї системи в повоєнний час є стимулювання створення й розвитку нових ринків глибокої переробки зерна,

зокрема, крохмалю, спеціалізованих білків, амінокислот і біоетанолу для задоволення потреб внутрішнього й зовнішнього попиту та продукування доданої вартості в системі.

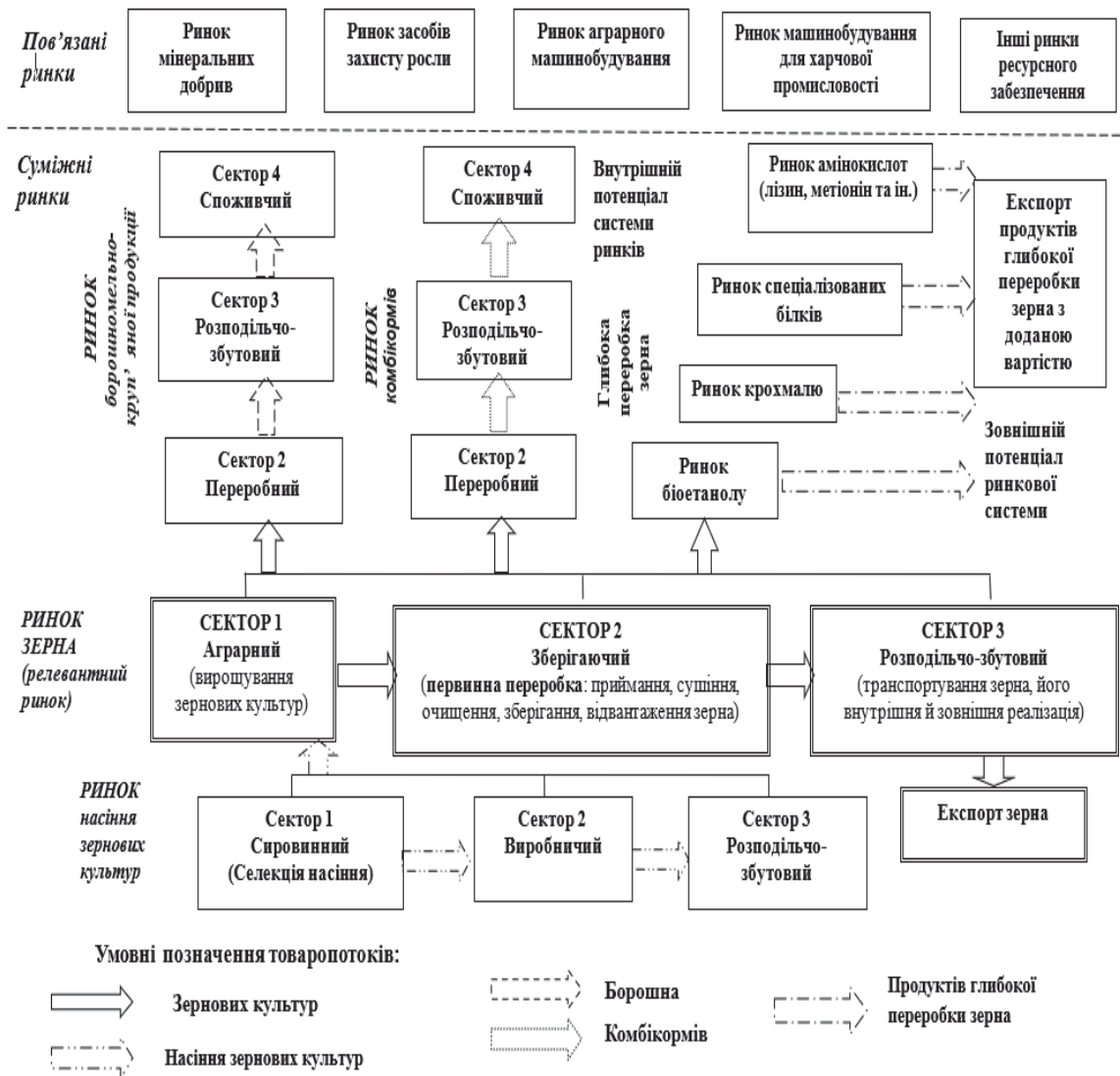


Рис. 5. Система вертикально суміжних ринків зерна та продуктів його переробки\*

\*Сформовано автором.

Друга ознака відображає місце суміжного ринку (щодо релевантного) в системі. Вертикально суміжний ринок функціонує в єдиному технологічному ланцюгу з релевантним ринком і є дотичним до нього за таких умов: (1) для виробництва продукції суміжного ринку використовуються товари релевантного ринку; (2) для виробництва продукції релевантного ринку використовуються товари суміжного ринку [11]. У першому випадку йдеться про верхньосуміжні, в другому – про нижньосуміжні товарні ринки.



За ступенем доступності ринків для малих товаровиробників і домогосподарств можна виокремити *інклюзивні та екстрактивні ринки*. Інклюзія характеризує збільшення ступеню участі усіх громадян соціуму в процесі економічного зростання й справедливий перерозподіл його результатів. Параметрами інклюзивного розвитку є ширші цілі (не тільки ріст ВВП), скорочення нерівності й бідності, захист навколишнього середовища, розвиток людського капіталу [22].

Формування інклюзивних ринкових систем є метою MSD-підходу («Змусити ринок працювати для бідних»), який на практиці впроваджують різні міжнародні інституції. Розвиток інклюзивних ринкових систем передбачає, зокрема, реалізацію потенціалу стійкості місцевих систем, використання ресурсів приватного сектору, залучення бідних верств населення, стимулювання інновацій. Інклюзивні ринки є конкурентоспроможними, їх малі суб'єкти спроможні впроваджувати інновації, додавати цінність своїм товарам і послугам для відповідності попиту й збереження / збільшення частки на ринку [15].

В умовах війни й повоєнного відновлення особливої вагомості набувають механізми ревіталізації України на засадах економічної інклюзії та людиноцентричного суспільства. Стимулювання економічної інклюзії забезпечує також стійкість, економічну стабільність та інноваційний розвиток країни [23]. Формування інклюзивних ринкових систем є невід'ємною складовою економічної інклюзії і базується на впровадженні відповідних інститутів. Інклюзивні інститути дозволяють співучасть великої кількості громадян в економічних відносинах з можливістю отримання прибутку, вільний вхід на ринки для нових суб'єктів, вільний вибір професії. Інклюзивні економічні інститути створюють інклюзивні ринки й конкурентне середовище [24]. На противагу їм, екстрактивні інститути (від англ. «витягувати») орієнтовані на перерозподіл доходів на користь привілейованих груп [22], формування бар'єрів доступу для малих і середніх товаровиробників та монопольних ринків.

П'ята ознака характеризує домінуючий напрям руху товарно-фінансових потоків у системі: внутрішній і зовнішній (див. рис. 4). Системи АПР, в основному, є неоднорідними за спрямованістю потокових процесів: одні суміжні ринки є внутрішньо-орієнтованими, інші – експортоспрямованими або імпортозалежними. Ринкові системи змінюються під впливом сукупності чинників, набувають нових рис, структурних і поведінкових ознак, які потребують врахування в ході модернізації регуляторних механізмів. Прикладом гетерогенної ринкової системи є система вертикально суміжних ринків зерна та продуктів його переробки в Україні. В її складі експортоспрямованим є релевантний ринок зернових культур, внутрішньоорієнтованими – верхньосуміжні ринки борошна та комбікормів, імпортозалежними – ринок макаронних виробів, насіння і пов'язані ринки ресурсного забезпечення.

В сучасних умовах невизначеності й волатильності економічних процесів учені в залежності від реакції на виклики й загрози поділяють ринкові системи на реактивні й проактивні.

*Реактивні* системи мають здатність поглинути ризик, однак не можуть адаптуватися до мінливих умов зовнішнього середовища через недостатність внутрішньо- й міжринкових зв'язків.

*Проактивні* ринкові системи мають здатність поглинати, адаптуватися й трансформуватися у відповідь на внутрішні й зовнішні збурення [12]. Проактивні системи товарних ринків є більш стійкими до викликів і безпекових загроз, ніж реактивні.

Врахувавши авторське визначення дефініції на основі інтеграції компонентів різних методологічних підходів (див. рис. 3), особливості типології (див. рис. 4) і сучасних трансформацій, можна виділити такі іманентні характеристики систем АПР:

1. *Складна система*, що складається із підсистем – суміжних ринків у складі сировинного, переробного, розподільчо-збутового й споживчого секторів, згрупованих навколо релевантного ринку за етапами завершеного відтворювального процесу в товарно-географічних і часових координатах.

2. *Взаємодія і взаємовплив* як суміжних ринків у складі певних систем, так і різних за товарними межами агропродовольчих ринків із пов'язаними ринками ресурсного забезпечення. В першому випадку йдеться про внутрішні міжринкові взаємодії, в другому – про зовнішні. Розвиток будь-якого сектору чи ринку визначається складною динамічною взаємодією різних суміжних і пов'язаних ринків в цілісній системі.

3. *Взаємовплив* не пов'язаних товарними межами й процесами відтворення ринкових систем в агропромисловій сфері. За дослідженнями ФАО, темпи перетворень розрізняються в залежності від виду сировинних товарів: першими часто трансформуються виробничо-збутові ланцюги зернових культур, потім – продукція тваринництва, свіжі овочі й фрукти. Це часто призводить до одночасного існування в країнах традиційних, перехідних і сучасних ланцюгів ринків [17]. Вплив змін на зерновому ринку та параметри ринків овочів і фруктів є прикладом міжсистемних взаємодій в агропромисловій сфері.

4. *Динамічність* системи означає, що АПР перебувають у постійних трансформаціях, результатом яких є зміна їх параметрів, особливо в воєнний період. Динаміку ринкових систем важливо моніторити за допомогою комплексу індикаторів, зокрема, потужності руху внутрішніх і зовнішніх товаропотоків, та враховувати в процесі вдосконалення регуляторних механізмів для підвищення їх результативності в умовах нестабільності.

5. *Адаптивність* системи АПР визначає її здатність пристосовуватися до мінливих параметрів зовнішнього середовища, що може супроводжуватися зміною структурної будови та характеристик ринкової системи.

6. *Гетерогенність* систем АПР, що складаються з різних типів суміжних і пов'язаних ринків – експортно- й внутрішньо орієнтованих, імпортозалежних. Цю характеристику важливо враховувати в ході обґрунтування механізмів конвергентного розвитку для одночасного досягнення цільових орієнтирів ринків різних типів у єдиній системі.



7. *Емерджентність* ринкової системи (наявність у неї властивостей, що непридатні окремим елементам) полягає в тому, що вона завдяки поєднанню компонентів її підсистем здатна забезпечувати продовольчу безпеку держави та її регіонів на основі реалізації концепцій сталого розвитку та стійкості до загроз.

8. *Комплексне (цілісне) регулювання* систем АПР, орієнтоване на впровадження цілей її функціонування та стратегічних пріоритетів відновлення воєнно-повоєнної економіки України.

Наведені іманентні характеристики систем АПР доцільно враховувати в ході обґрунтування механізмів і заходів реалізації державної політики в ринковому вимірі.

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Досліджено сучасні методологічні підходи до визначення сутності продовольчих і ринкових систем, зокрема, ланцюговий підхід ФАО до продовольчих систем, інклюзивний підхід систем ринків (MSD), що дозволило встановити їх змістовні ознаки, переваги й недоліки застосування в наукових розробках. Відмінними рисами підходу ФАО є дослідження взаємодій декількох ланцюгів вартості різних товарів, зв'язків продовольчої системи з іншими структурами, врахування зовнішніх чинників і поведінки учасників. В інклюзивному підході MSD акцент зміщено на дослідження ієрархічних систем, взаємодій різних ланцюгів вартості і домогосподарств, як елементів інших систем, для досягнення інклюзивної мети – підвищення доступності ринків для дрібних товаровиробників і населення (цей підхід відомий як «Змусити ринок працювати для бідних»). Системи ринків фахівці MSD інтерпретують крізь призму функції обміну та допоміжних функцій, залишаючи поза увагою сировинні й переробні сектори, які можуть бути «точками» зростання в ринковій структурі.

Встановлено сутнісний зв'язок теорії вертикально суміжних ринків з головними підходами до визначення систем. На основі синтезу теорії суміжних ринків та деяких елементів системного підходу ФАО й інклюзивного підходу MSD запропоновано авторське визначення категорії «системи агропромислових ринків», а саме: сукупність взаємодіючих і взаємопов'язаних структуроутворюючих секторів (сировинний, переробний, розподільчо-збутовий та споживчий) вертикально суміжних ринків, що формується навколо релевантного ринку в агропродовольчій сфері, взаємодія системи суміжних ринків і пов'язаних ринків ресурсного забезпечення в координатах товарно-географічних меж для досягнення спільних цільових орієнтирів. Відмінною рисою авторського визначення є врахування й оцінювання внутрішньо- і зовнішньоринкових взаємовпливів в єдиній системі АПР, як наукове підґрунтя для комплексних механізмів її розбудови.

Наголошено, що базовий принцип відновлення України «Build back better» (відбудова кращого, ніж було) доцільно покласти в основу розбудови систем АПР, яка передбачає не просто довоєнне відновлення, а реконструкцію ринкових систем. Ядром авторського визначення розбудови є якісна зміна ринкових структур за рахунок удосконалення існуючих елементів та появи нових ринків і зв'язків між ними, що дозволить підвищити загрозостійкість систем АПР.



Запропоновано типологію систем вертикально суміжних агропромислових ринків за низкою ознак, зокрема, товарними межами, доступністю для виробників, домінуючим напрямом руху товарно-фінансових потоків, реакцією на виклики й загрози. Визначено головні характеристики систем АПР, зокрема, складність, динамічність, адаптивність, гетерогенність, емерджентність, взаємодія і взаємовплив як суміжних ринків у складі певних систем, так і різних за товарними межами агропродовольчих ринків із пов'язаними ринками ресурсного забезпечення. Сутнісні характеристики систем АПР доцільно враховувати в ході обґрунтування комплексних механізмів їх розбудови в воєнно-повоєнний період.

*Наукова новизна* проведеного дослідження полягає у вдосконаленні методології розбудови систем агропромислових ринків на основі відтворювального та резильєнтного підходів шляхом визначення сутності, взаємодій і взаємовпливів суміжних і пов'язаних ринків у системах, а також їх типології та іманентних характеристик. Отримані результати дослідження формують наукове підґрунтя для модернізації державної агропромислової політики на засадах національно укоріненого розвитку в воєнно-повоєнний період. Розробка інституціонально-економічних механізмів і заходів конвергентного розвитку систем АПР у контексті реалізації завдань повоєнного відродження України визначає перспективи подальших досліджень.

### Список використаних джерел

1. Гриценко А.А. Національно укорінений розвиток економіки як локальна відповідь на глобальні геоекономічні зрушення. *Економіка України*. 2023. № 4. С. 38-54. URL: <https://doi.org/10.15407/econo myukr.2023.04.038>
2. Нова аграрна політика: матеріали робочої групи. План Відновлення України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf>
3. Бородіна О.М. До питання методології дослідження права людини на продовольство в сталій продовольчій системі. *Економіка України*. 2024. № 4(749). С. 36-56. URL: <https://doi.org/10.15407/econo myukr.2024.04.036>
4. Буркинський Б.В., Нікішина О.В., Тараканов М.Л., Зеркіна О.О. Селективне регулювання систем товарних ринків в умовах нестабільності: наукова доповідь. Одеса: ДУ «ІРЕЕД НАН України», 2022. 113 с. URL: <https://doi.org/10.31520/978-966-02-9956-6>
5. Варченко О.О. Агропродовольча система: структура та особливості функціонування. *Економіка та управління АПК*. 2023. № 1. С.39-51. URL: doi:10.33245/2310-9262-2023-181-1-39-51
6. Лебеденко О.В. Аграрний ринок: поняття та особливості. *Агросвіт*. 2020. № 12. С.48-52. URL: DOI:10.32702/2306-6792.2020.12.48
7. Панасенко Н. Теоретичний аналіз змісту поняття агропродовольчої сфери економіки. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*. 2024. Вип. 7. С. 105-118. URL: DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-105-118
8. Baake P., Kamecke U., Normann H.T. Vertical Integration and Market Foreclosure with Convex Downstream Costs PjoBaake, Ulrich Kamecke and Hans-Theo Norman. *Journal of Economics*. 2002. Vol.75. № 2. Pp. 125-135.
9. Sappington D. Regulation in Vertically-Related Industries: Myths, Facts, and Policy. University of Florida, 2005. 17 p.
10. Brunekreeft G. Regulatory Threat in Vertically Related Markets, The Case of German Electricity. *European Journal of Law and Economics*. 2004. Vol. 17, № 2. Pp. 292-302.





11. Боровик Ю. І. Суміжні ринки в структурі ринкової економіки: категоріальний аналіз і типологія. Економічна теорія. 2012. № 3. С. 60-73.
12. Downing J., Field M., Ripley M. and Sebstad J. Market Systems Resilience. A Framework for Measurement. USAID: Washington, DC, USA. December 2018. 36 p.
13. Sustainable food systems. Concept and Framework. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome: FAO, 2014. 8 p.
14. Ingram J. A food systems approach to researching food security and its interactions with global environmental change. *Food Security*. 2011. №3(4). Pp. 417–431.
15. Market System Development (MSD). URL: <https://beamexchange.org/market-systems/>
16. Better markets for the poor. Evaluation factsheet SDC. Bern, June 2021. URL: <https://www.shareweb.ch/site/EI/Documents/HowTo/M4P/M4P%20Case%20Study/SDC%20-%20Factsheet%20-%20MSD%20in%20Agriculture%20Sector.pdf>
17. The State of Agricultural Commodity Markets 2020. Agricultural Markets and Sustainable Development: Global Value Chains, Smallholders and Digital Innovation. Rome: FAO, 2020. 164 p.
18. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>
19. План Відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/>
20. Eben Magali. The Draft Revised Market Definition Notice: The European Commission Brings the Relevant Market Further into the 21st century. January 26, 2023. URL: <https://competitionlawblog.kluwercompetitionlaw.com/2023/01/26/the-draft-revised-market-definition-notice-the-european-commission-brings-the-relevant-market-further-into-the-21st-century/>
21. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку. Затверджена Розпорядженням Антимонопольного комітету України від 5 березня 2002 р. №49-р. *Офіційний вісник України*. 2002. №14. С. 396-405.
22. Прогнімак О.Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди і перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. №1 (51). С.187-197.
23. Аверчева Н.О., Єфремов А.О. Досвід повоєнної відбудови та модернізації економіки Німеччини: можливість імплементації в Україні. *Ефективна економіка*. 2023. № 5. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.5.56>
24. Аджемоглу. Д., Робінсон, Дж. Чому нації занепадають? URL: <https://theukrainians.org/why-nations-fail/>

## References

1. Hrytsenko, A.A. (2023). Natsionalno ukorineniyi rozvytok ekonomiky yak lokalna vidpovid na hlobalni heoekonomichni zrushennia [Nationally rooted economic development as a local response to global geoeconomic shifts]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 4, 38-54. URL: <https://doi.org/10.15407/econo myukr.2023.04.038> [in Ukrainian].
2. Nova ahrarna polityka: materialy robochoi hrupy (2022). Plan Vidnovlennia Ukrainy. [New Agrarian Policy: Working Group Materials. Ukraine Recovery Plan]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf> [in Ukrainian].
3. Borodina, O.M. (2024). Do pytannia metodolohii doslidzhennia prava liudyny na prodovolstvo v stalii prodovolchii systemi [On the issue of methodology for researching the human right to food in a sustainable food system]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 4 (749), 36-56. URL: <https://doi.org/10.15407/econo myukr.2024.04.036> [in Ukrainian].
4. Burkynskiy, B.V., Nikishyna, O.V., Tarakanov, M.L. & Zerkina, O.O. (2022). Selektivne rehuliuвання system tovarnykh rynkiv v umovakh nestabilnosti: naukova dopovid [Selective regulation of commodity market systems in conditions of instability: scientific report]. Odesa: DU «IREED NAN Ukrainy». URL: <https://doi.org/10.31520/978-966-02-9956-6> [in Ukrainian].
5. Varchenko, O.O. (2023). Ahroprodovolcha systema: struktura ta osoblyvosti funktsionuvannia [Agri-food system: structure and features of functioning]. *Ekonomika ta upravlinnia APK –*



- Economics and management of the agro-industrial complex*, 1, 39-51. URL: doi:10.33245/2310-9262-2023-181-1-39-51 [in Ukrainian].
6. Lebedenko, O.V. (2020). Ahrarnyi rynok: poniattia ta osoblyvosti [Agricultural market: concept and features]. *Ahrosvit – Agroworld*, 12, 48-52. URL: DOI:10.32702/2306-6792.2020.12.48 [in Ukrainian].
  7. Panasenko, N. (2024). Teoretychnyi analiz zmistu poniattia ahroprodovolchoi sfery ekonomiky [Theoretical analysis of the content of the concept of the agri-food sector of the economy]. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*, 7, 105-118. URL: DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-105-118 [in Ukrainian].
  8. Baake, P., Kamecke, U. & Normann, H.T. (2002). Vertical Integration and Market Foreclosure with Convex Downstream Costs. Baake, Ulrich Kamecke and Hans-Theo Norman. *Journal of Economics*, 75 (2), 125-135.
  9. Sappington, D. (2005). Regulation in Vertically-Related Industries: Myths, Facts, and Policy. University of Florida.
  10. Brunekreeft, G. (2004). Regulatory Threat in Vertically Related Markets, The Case of German Electricity. *European Journal of Law and Economics*, 17 (2), 292-302.
  11. Borovyk, Yu. I. (2012). Sumizhni rynky v strukturi rynkovoï ekonomiky: katehorialnyi analiz i typolohiia [Adjacent markets in the structure of a market economy: categorical analysis and typology]. *Ekonomichna teoriia – Economic theory*, 3, 60-73. [in Ukrainian].
  12. Downing, J., Field, M., Ripley, M. & Sebstad, J. (2018). Market Systems Resilience. A Framework for Measurement. USAID: Washington, DC, USA.
  13. Sustainable food systems (2014). Concept and Framework. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome: FAO.
  14. Ingram, J. (2011). A food systems approach to researching food security and its interactions with global environmental change. *Food Security*, 3(4), 417–431.
  15. Market System Development (MSD) (2025). URL: <https://beamexchange.org/market-systems/>
  16. Better markets for the poor (2021). Evaluation factsheet SDC. Bern. URL: <https://www.shareweb.ch/site/EI/Documents/HowTo/M4P/M4P%20Case%20Study/SDC%20-%20Factsheet%20-%20MSD%20in%20Agriculture%20Sector.pdf>
  17. The State of Agricultural Commodity Markets (2020). Agricultural Markets and Sustainable Development: Global Value Chains, Smallholders and Digital Innovation. Rome: FAO.
  18. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy (2024). [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
  19. Plan Vidnovlennia Ukrainy (2024). [Ukraine Recovery Plan]. URL: <https://recovery.gov.ua/> [in Ukrainian].
  20. Eben, Magali. (2023). The Draft Revised Market Definition Notice: The European Commission Brings the Relevant Market Further into the 21st century. URL: <https://competitionlawblog.kluwercompetitionlaw.com/2023/01/26/the-draft-revised-market-definition-notice-the-european-commission-brings-the-relevant-market-further-into-the-21st-century/>
  21. Metodyka vyznachennia monopolnoho (dominuiuchoho) stanovyscha subiektiv hospodariuvannia na rynku (2002). [Methodology for determining the monopoly (dominant) position of business entities in the market]. Zatverdzhena Rozporiadzhenniam Antymonopolnoho komitetu Ukrainy vid 5 bereznia 2002 r. №49-r. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Herald of Ukraine*, 14, 396-405 [in Ukrainian].
  22. Prohnyimak, O.D. (2018). Inkluzyvnyi rozvytok Ukrainy: pereshkody i perspektyvy [Inclusive development of Ukraine: obstacles and prospects]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Bulletin of Donbass*, 1 (51), 187-197 [in Ukrainian].
  23. Avercheva, N.O., Yefremov, A.O. (2023). Dosvid povoiennoi vidbudovy ta modernizatsii ekonomiky Nimechchyny: mozhlyvist implementatsii v Ukraini [The experience of post-war reconstruction and modernization of the German economy: the possibility of implementation in Ukraine]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 5. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.5.56>. [in Ukrainian].



24. Adzhemohlu, D., Robinson, Dzh. (2022). Chomu natsii zanepadaiut? [Why do nations decline?].  
URL: <https://theukrainians.org/why-nations-fail/> [in Ukrainian].

*Статтю підготовлено в межах виконання Науково-дослідної роботи «Розбудова систем агропромислових ринків України в умовах повоєнного відновлення та євроінтеграції» (державний реєстраційний номер 0124U003609).*

<i>Отримано:</i>	<i>30.01.2025</i>	<i>Beérkezett:</i>	<i>2025.01.30</i>	<i>Received:</i>	<i>30.01.2025</i>
<i>Прийнято до друку:</i>	<i>01.04.2025</i>	<i>Elfogadva:</i>	<i>2025.04.01</i>	<i>Accepted:</i>	<i>01.04.2025</i>
<i>Опубліковано:</i>	<i>12.05.2025</i>	<i>Megjelent:</i>	<i>2025.05.12</i>	<i>Published:</i>	<i>12.05.2025</i>